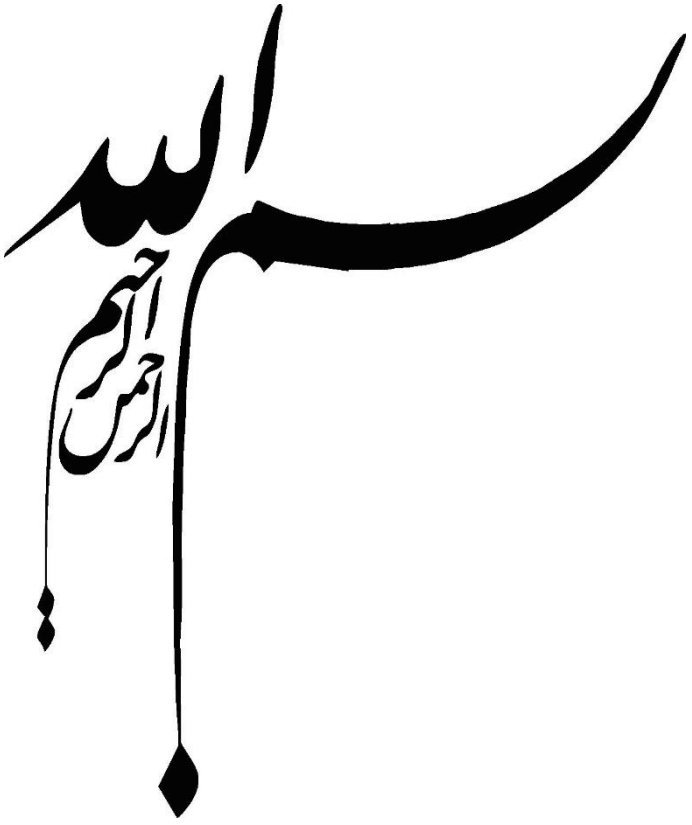
بسم الله
الرحمن الرحیم

حق اطلاع از سرنوشت متهم؛

با تأکید بر حقوق کیفری ایران و اسناد بین‌المللی حقوق بشر

مؤلفین

دکتر حمیدرضا جاویدزاده

و

جلال عبدیان کردکندی

مؤسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی

تهران ـ ۱۳۹۵

سرشناسه : جاویدزاده، حمیدرضا، ۱۳۵۰ -
عنوان و نام پدیدآور : حق اطلاع از سرنوشت متهم؛ با تاکید بر حقوق کیفری ایران و اسناد بین المللی حقوق بشر/ مولفین حمیدرضا جاویدزاده، جلال عبدیان‌کردکندی.
مشخصات نشر : تهران: موسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری : ۱۶۴ ص.
شابک : ۹-۸۵-۸۰۴۰-۶۰۰-۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی : فیپا
موضوع : حق اطلاع از سرنوشت متهم
موضوع : Right to know the whereabouts of accused*
موضوع : حقوق جزا -- ایران
موضوع : Criminal law -- Iran
موضوع : حقوق جزای بین‌الملل
موضوع : International criminal law
شناسه افزوده : عبدیان کرد کندی، جلال، ۱۳۶۸ -
رده بندی کنگره : ی۱۳۹۵ KMH۳۷۹۴
رده بندی دیویی : ۳۴۵/۵۵
شماره کتابشناسی ملی: ۴۵۶۶۱۹۰

با مراجعه به فروشگاه اینترنتی شهردانش از مزایای خرید آنلاین و تخفیف ویژه برخوردار شوید
www.**shahredanesh**.com

عنوان : **حق اطلاع از سرنوشت متهم؛ با تأکید بر حقوق کیفری ایران و اسناد بین‌المللی حقوق بشر**

تألیف : **حمیدرضا جاویدزاده ـ جلال عبدیان کردکندی**

ناشر : مؤسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهردانش
نوبت چاپ : اول
تاریخ چاپ: ۱۳۹۵
شمارگان : ۵۰۰
شابک : ۹-۸۵-۸۰۴۰-۶۰۰-۹۷۸
بهاء : ۸۰,۰۰۰ تومان

حق چاپ محفوظ است.

تهران ـ خیابان کریم خان زند ـ خیابان سنایی ـ خیابان نهم ـ خیابان گیلان ـ پلاک ۵
کد پستی ۱۵۸۵۷۴۳۱۱۱ صندوق پستی: ۱۵۸۷۵/۴۵۳۹ تلفن: ۸۸۸۱۱۵۸۱ نمابر: ۸۸۸۱۱۵۸۰
http://www.sdil.ac.ir Email: publication@sdil.ac.ir

"It is said that no one truly knows a nation until one has been inside its jails. A nation should not be judged by how it treats its highest citizens, but its lowest ones".

Nelson Rolihlahla Mandela
Available at: http://www.un.org/en/events/mandeladay/rules.shtml

"گفته می‌شود هیچ‌کس یک کشور را تا زمانی که در درون زندان‌های آن به سر نبرده است به‌درستی نمی‌شناسد. یک کشور نه بر اساس جگونگی رفتار با بالاترین شهروندان خود بلکه باید بر اساس رفتار با پایین‌ترین آنها مورد قضاوت قرار گیرد."

نلسون رولیهلاهلا ماندلا

سخن ناشر

توسعه ادبیات حقوقی در هر کشور، نقش مهمی در پیشرفت نظام حقوقی آن کشور ایفا می‌نماید. اندیشمندان و پژوهشگران دنیای بیکران حقوق که شیفته نظم‌اند و سرباز عدالت، آموزه‌های علمی و تجربیات عملی خویش را به جامعه حقوقی عرضه می‌دارند تا بتوانند در تثبیت و تنویر نظم اجتماعی و استقرار عدالت و اصلاح و پیشرفت کشور سهیم گردند.

قانونگذار فهیم و آگاه، هیچگاه در مقام تهیه پیش‌نویس و مهیا شدن جهت وضع قانون، خود را بی‌نیاز از ادبیات و دکترین حقوقی کشور و مشورت با خبرگان نخواهد یافت و هیچگاه مصوبات قبلی خویش را دائمی و مصون از نقد و اصلاح قلمداد نخواهد نمود. قضات متخصص و عدالت‌پیشه نیز نقد علمی و منصفانه آرای خود را مایه تکامل و پیشرفت می‌دانند.

دانشکده‌های حقوق که به مأموریت خطیر تربیت قضات، وکلا، مشاوران حقوقی، سردفتران، پژوهشگران و اساتید حقوق و فقه همت می‌گمارند علاوه بر اینکه از آموزه‌های علمی و قضایی کشور بسیار بهره می‌برند متقابلا رسالت مهمی در غنی‌سازی ادبیات و دکترین حقوقی کشور برعهده دارند.

کشور ایران به ویژه در دو دهه اخیر پیشرفت قابل توجهی در توسعه کمّی ادبیات حقوقی کشور را شاهد بوده است. تعداد کتب و نشریات حقوقی منتشره در کشور طی بیست سال اخیر، به نسبت گذشته به مراتب افزایش یافته است. این دستاورد را باید به فال نیک گرفت و امیدوار بود که این پیشرفت کمّی به همین میزان با توسعه‌ای کیفی در بارور شدن دکترین حقوقی مورد نیاز کشور همراه باشد و با احترام به حقوق مالکیت فکری دیگران انتشار یابد.

انتشارات مؤسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهردانش که همواره سعی داشته است علاوه بر انتشار آثار حاصل از تحقیقات پژوهشکده حقوق، به صورتی هدفمند و با ارزیابی علمی به گزینش و چاپ و انتشار کتابهای حقوقی در حوزه‌ها و موضوعات مورد نیاز جامعه حقوقی کشور مبادرت ورزد، زحمات آقایان **دکتر حمیدرضا جاویدزاده و جلال عبدیان کردکندی** در تألیف کتاب «**حق اطلاع از سرنوشت متهم؛ با تأکید بر حقوق کیفری ایران و اسناد بین‌المللی حقوق بشر**» را ارج نهاده، امیدوار است این کتاب مورد استقبال جامعه حقوقی کشور و مورد استفاده متولیان امر قرار گیرد.

وحید اشتیاق

فهرست مطالب

مقدمه ۱۵

فصل اول: مفاهیم، پیشینه، مبانی و منابع ۲۱

۱-۱- تعاریف و مفاهیم ۲۳

۱-۱-۱- معنای حق اطلاع از سرنوشت متهم..... ۲۴

۱-۱-۲- ناپدید کردن اجباری..... ۲۴

۱-۱-۳- تعریف و مفهوم افراد تحت بازداشت ۲۶

۱-۱-۴- مفهوم مظنون، متهم و مجرم..... ۲۷

۱-۱-۵- حقوق شهروندی ۲۹

۱-۱-۶- تعریف خانواده..... ۳۱

۱-۲- پیشینه و سیر تحول حق اطلاع از سرنوشت متهم ۳۲

۱-۲-۱- تحول حق اطلاع از سرنوشت متهم در نظام های مختلف دادرسی کیفری ۳۳

۱-۲-۱-۱- نظام اتهامی ۳۴

۱-۲-۱-۲- نظام تفتیشی..... ۳۴

۱-۲-۱-۳- نظام مختلط ۳۵

۱-۲-۲-پیشینه حق اطلاع از سرنوشت متهم در ایران ۳۷

۱-۲-۳-پیشینه حق اطلاع از سرنوشت متهم در اسناد بین‌المللی ۳۷

۱-۳-مبانی و منابع حق اطلاع از سرنوشت متهم ۳۸

۱-۳-۱- مبانی حق اطلاع از سرنوشت متهم ۳۹

۱-۳-۱-۱- حقوق طبیعی افراد و ارتباط آن با حق اطلاع از سرنوشت متهم.. ۳۹

۱-۳-۱-۲-حقوق و آزادی‌های فردی..... ۴۰

۱-۳-۱-۳- اصل دادرسی عادلانه و رابطه آن با حق اطلاع از سرنوشت متهم ۴۱

۱-۳-۱-۴- اصل تساوی سلاح‌ها..... ۴۲

۱-۳-۱-۵- حق دفاع متهم ۴۳

۱-۳-۱-۶- اصل منع دستگیری و بازداشت افراد ۴۵

۱-۳-۱-۷- مصونیت از هرگونه اجبار، فشار، تهدید و شکنجه ۴۶

۱-۳-۲- منابع حق اطلاع از سرنوشت متهم ۴۸

۱-۳-۲-۱- اسناد بین‌المللی..... ۴۹

۱-۳-۲-۱-۱- اصول اساسی رفتار با زندانیان ۵۱

۱-۳-۲-۱-۲- قواعد حداقل استاندارد رفتار با زندانیان..... ۵۱

۱-۳-۲-۱-۳- مجموعه اصول برای حمایت از همهٔ افراد تحت هر گونه بازداشت یا زندان ۵۳

۱-۳-۲-۲-نظرات مراجع بین‌المللی..... ۵۴

۱-۳-۲-۳- منابع حق اطلاع از سرنوشت متهم در قوانین ایران..... ۵۵

فصل دوم: ویژگی حق اطلاع از سرنوشت متهم؛ از ضرورت‌ها و فواید تا قواعد حاکم بر آن ۵۹

۲-۱- جایگاه حق آگاهی خانواده از وضع خویشاوندان بازداشت شده در دادرسی عادلانه ۶۲

۲-۱-۱- دادرسی عادلانه..... ۶۳

۲-۱-۲- ویژگی‌های معیار دادرسی عادلانه ۶۴

۲-۱-۳- تمیز معیارهای دادرسی عادلانه از تشریفات دادرسی..... ۶۵

۲-۱-۴- تفکیک حق‌های واقعی از ادعاهای ناموجه در قالب مفهوم حق. ۶۶

۲-۲- ضرورت اطلاع خانواده از سرنوشت متهم ۶۸

۲-۲-۱- ممانعت از تضییع حقوق متهم توسط مأموران تحقیق ۶۹

۲-۲-۲- جلوگیری از انحراف دادرسی ۷۰

۲-۲-۳- جلوگیری از سوءاستفاده مقامات تحقیق از اختیارات خود ۷۰

۲-۲-۴- جلوگیری از بازداشت‌های خودسرانه..... ۷۱

۲-۲-۵- جلوگیری از شکنجه و رفتارهای اهانت‌آمیز ۷۴

۲-۲-۶- پیگیری نظارت قضایی بر قانونی بودن دستگیری و بازداشت (هی بیس کورپوس)..... ۷۶

۲-۳- فواید حق اطلاع از سرنوشت متهم ۷۷

۲-۳-۱- حق داشتن وکیل در تحقیقات مقدماتی..... ۷۹

۲-۳-۲- استفاده از پزشک معالج شخصی (غیردولتی)..... ۸۲

۲-۳-۳- سپردن قرار تأمین کیفری..... ۸۲

۲-۳-۴- رعایت اصل تساوی سلاح‌ها ۸۴

۲-۴- قواعد حاکم بر حق اطلاع از سرنوشت متهم ۸۵

۲-۴-۱- اصل برائت و ارتباط آن با حق اطلاع از سرنوشت متهم..... ۸۶

۲-۴-۲- اصل کرامت و حیثیت انسانی..... ۹۰

۲-۴-۳- اصل عدالت..... ۹۲

۲-۴-۴- اصل آزادی و امنیت قضایی ۹۳

۲-۴-۵- اصل تفسیر قوانین به نفع متهم ۹۶

فصل سوم: حق اطلاع از سرنوشت متهم در حقوق ایران در مقایسه با اسناد بین‌المللی حقوق بشر ۹۹

۳-۱- نظام عدالت کیفری و حق اطلاع از سرنوشت متهم ۱۰۲

۳-۱-۱- تفهیم حق اطلاع به متهم..... ۱۰۳

۳-۱-۲- اطلاع دادن دستگیری متهم به خانواده ۱۰۷

۳-۱-۳- فراهم کردن امکانات لازم برای تحقق درخواست متهم ۱۰۸

۳-۱-۴- فراهم کردن تمهیدات و اقدامات لازم برای برقراری ارتباط بین متهم و خانواده‌اش ۱۰۹

۳-۲- ارتباط با دنیای خارج از بازداشت ۱۱۰

۳-۲-۱- شرایط حق اطلاع از سرنوشت متهم ۱۱۱

۳-۲-۱-۱-شناسایی قانونی حق ملاقات برای بازداشت‌شده و خانواده وی.... ۱۱۲

۳-۲-۱-۲- آگاهی خانواده بازداشت‌شده از محل بازداشت وی ۱۱۳

۳-۲-۱-۳- لزوم نزدیکی محل بازداشت با محل مسکونی بازداشت شده..... ۱۱۴

۳-۲-۱-۴- نظارت بر حسن اجرای حق اطلاع از سرنوشت متهم ۱۱۵

۳-۲-۲- اشکال مختلف ارتباط با دنیای خارج از بازداشت ۱۱۸

۳-۲-۲-۱- ارتباط با کلیه اشخاص و امکان پذیرش آنها در زندان (ملاقات عمومی) ۱۱۹

۳-۲-۲-۲- مطلع کردن خانواده شخص توقیف شده و اعلام مکان بازداشت او به خانواده ۱۱۹

۳-۲-۲-۲-۱- سرآغاز استفاده از حق اطلاع از سرنوشت متهم ۱۲۰

۳-۲-۲-۲-۲- شیوه‌ها و ابزارهای ارتباط با خانواده ۱۲۱

۳-۲-۲-۲-۳- اشخاص ذی‌نفع در حق اطلاع از سرنوشت متهم ۱۲۲

۳-۲-۲-۲-۴- ممانعت از استفاده از حق اطلاع از سرنوشت متهم ۱۲۴

۳-۲-۲-۲-۵- ایجاد تاخیر در از استفاده از حق اطلاع از سرنوشت متهم..... ۱۲۷

۳-۲-۲-۲-۶- ضمانت اجراهای تأخیر استفاده از حق اطلاع از سرنوشت متهم ... ۱۲۹

۳-۲-۲-۲-۶-۱- بی‌اعتباری دلیل و یا تحقیقات ۱۳۰

۳-۲-۲-۲-۶-۲- ضمانت‌اجرای کیفری ۱۳۲

۳-۲-۲-۲-۶-۳- مسئولیت مدنی ۱۳۳

۳-۲-۲-۲-۷- مسئولیت بین‌المللی دولت از حیث نقض حق اطلاع از سرنوشت متهم به‌عنوان حقوق بنیادین بشر ۱۳۳

۳-۲-۲-۲-۸- شیوه‌های پیگیری قضایی در مورد ناپدیدشدگی‌های اجباری ۱۳۴

۳-۲-۲-۳- ارتباط مستقیم با اعضای خانواده ۱۳۶
۳-۲-۲-۳-۱- ملاقات خانوادگی (حضوری) ۱۳۶
۳-۲-۲-۳-۲- ملاقات با همسر برای زناشویی ۱۳۷
۳-۲-۲-۴- استفاده از پزشک معالج شخصی و ارتباط با وی ۱۳۷
۳-۲-۲-۵- ارتباط متهم خارجی با نماینده کشور متبوع یا نماینده سازمان تحت حمایت ۱۳۸
۳-۲-۳- مهم‌ترین جنبه‌های حق اطلاع از سرنوشت متهم ۱۴۰
نتیجه ۱۴۳
فهرست منابع و مآخذ ۱۵۵

مقدمه

امروزه پیشرفت مفاهیم و معیارهای حقوق بشری و رعایت تدابیر و تضمین‌های آن در دادرسی‌های کیفری از بارزترین نشانه‌های مدنیّت و پیشرفت در جوامع انسانی و از شاخص‌های توسعه حقوقی محسوب می‌شود.[1] جامعه‌ای که مدعی مردم‌سالاری است و خود را مدافع حقوق بشر می‌داند و ارزش‌های والای اسلامی را پاس می‌دارد باید حقوق شهروندی را رعایت کند و تضمینات جدّی و اساسی برای خاطیان این حقوق در نظر بگیرد. حمایت از حقوق و آزادی‌های اساسی مردم بیانگر سطح فرهنگ عمومی، حاکمیت قانون و توجه هیئت حاکمه به توسعه و تضمین امنیت قضایی اجتماع می‌باشد.[2] همواره برای سنجش میزان تحقق و رعایت موازین و معیارهای حقوق‌بشری در کشورهای مختلف دنیا تمامی نگاه‌ها در درجه نخست، معطوف به سیستم قضایی و آیین دادرسی آن کشور می‌شود.[3] بر همین اساس، میزان پایبندی دولت‌ها به موازین و معیارهای دادرسی عادلانه، سهم بسزایی در ارزیابی وضع حقوق بشری هر کشور ایفا می‌کند. به عبارت روشن‌تر، در جهان امروزی، ماهیت و چگونگی برخورد با متهمان و

---

۱. کرامت، قاسم؛ حبیب‌زاده، محمد جعفر (۱۳۹۱)، ***الزامات نظام قضایی در زمینه حقوق و آزادی‌های متهمان در مرحله دادسرا***، فصلنامه پژوهش‌های حفاظتی امنیتی دانشگاه جامع امام حسین(ع)، سال اول، ش ۳، ص ۹۱.

۲. موذن‌زادگان، حسن‌علی (۱۳۷۷)، ***حقوق دادخواهی و دفاع در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران***، دیدگاه‌های حقوق قضایی، ش ۹، ص ۱۳۱.

۳. فرانچسکو ماریو پوگانو حقوقدان معاصر ایتالیایی گفته است: «اگر به کشور ناشناخته‌ای گام نهادید و مشتاق اطلاع از حقوق و آزادی‌های فردی و اعتبار و جایگاه آن در آن کشور باشید به قانون آیین دادرسی کیفری آن کشور مراجعه کنید»

Available at: http://www.nazarnews.com/.

محکومان در مراحل مختلف رسیدگی اعم از مرحله کشف جرم، تعقیب جرم، تحقیقات مقدماتی، رسیدگی، صدور حکم و اجرای آن و نیز کمیّت و کیفیت سازوکارهای قانونمند نظارتی بر نهادهای وابسته به دستگاه قضایی و امنیتی، دقیق‌ترین و شکست‌ناپذیرترین راه سنجش مدنیّت و پیشرفت هر دولت به شمار می‌آید. هریک از شهروندان حق امنیت و آزادی[۱] دارد که باید رعایت شود. علاوه بر رعایت متقابل این حقوق توسط خود شهروندان، کارگزاران حکومت نیز باید این حقوق را محترم شمارند.[۲] آموزش حقوق مورد احترام شهروندان به پلیس نیز موجب می‌شود اجزاء این نیروی امنیتی از تعرض و تعدّی به حقوق شهروندان بپرهیزند تا از این رهگذر، کارآمدی پلیس در تامین حقوق شهروندان حاصل شود و این امنیت و آزادی در پرتو رعایت حقوق شهروندی[۳] به بار نشیند.[۴] مفاهیم و معیارهای حقوق شهروندی در جهان امروزی از عوامل توسعه حقوق کیفری به شمار می‌رود. این مفاهیم و معیارها که در اسناد بین‌المللی و منطقه‌ای شناسایی شده و مورد حمایت قرار گرفته‌اند، به‌ویژه بر قوانین و مقررات ملی مربوط به قانون آیین دادرسی کیفری تأثیر آشکار داشته‌اند.[۵]

حق اطلاع از سرنوشت متهم[۶] ازجمله حقوق شهروندی است. حق اطلاع از سرنوشت متهم، بازداشتی و ناپدیدشده اجباری به اندازه‌ای مهم است که علاوه بر قوانین داخلی، در برخی از اسناد بین‌المللی حقوق بشری از جمله «مجموعه اصول حمایت از تمامی اشخاص تحت هر شکل از بازداشت یا حبس»[۷]، «اصول اساسی رفتار با زندانیان»[۱] و

---

1. The right to security and liberty.

۲. غفاری، هدی و عباسی کلیمانی، عاطفه،(۱۳۸۵)، ***مروری بر حقوق متهم در نظام حقوقی ایران با رویکرد بر اسناد فراملی،*** فقه و حقوق خانواده (ندای صادق) ش ۴۳، صص ۱۲۱-۱۲۰.

3. Citizen rights.

۴. علیدوست، ناصر، (۱۳۸۸)، ***پلیس و آموزش حقوق شهروندی،*** فصل‌نامه مطالعات راهبردی، ش ۴۴، ص ۴۷.

۵. رضوی، محمد و خزایی، سید علی، (۱۳۸۶)، ***حقوق شهروندی در فرایند کشف جرم،*** فصل‌نامه دانش انتظامی ش ۳۶، ص۸۶

6. The right to know the whereabouts of accused.

7. Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment .

«مجموعه قواعد حداقل استاندارد در رفتار با زندانیان»[۲]، «کنوانسیون بین‌المللی حمایت از تمامی اشخاص در برابر ناپدید شدن اجباری»[۳] بدان اشاره شده است.

در مقررات داخلی ایران نیز قانون‌گذار در بند ۵ **ماده واحده قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی مصوب ۱۳۸۳ و مواد ۴۹ و ۵۰ ق.آ.د.ک. ۹۲** به این حق تصریح کرده است. این حق دوجانبه است؛ ازیک‌سو، حق خانواده متهم است و ضرورت کاستن از دل‌نگرانی‌های اعضای خانواده افراد بازداشت‌شده و پیامدها و مخاطرات ناشی از عدم اطلاع آنان از سرنوشت متهم و بازداشت شده، اعمال این حق را ایجاب می‌کند.[۴] ازسوی‌دیگر، تجربه نشان داده است بسیاری از افرادی که

این سند در هفتاد و ششمین نشست عمومی مجمع عمومی سازمان ملل متحد در ۹ دسامبر ۱۹۸۸ و به موجب قطعنامه شماره A/RES/43/173 به تصویب رسیده و به نشانی زیر قابل دسترسی است:

www.un.org/documents/ga/Res/43/a43R173.htm

1. Basic Principles for theTreatment of Prisoners

این سند در ۱۴ دسامبر ۱۹۹۰ در شصت و هشتمین نشست عمومی به موجب قطعنامه شماره ۴۵/۱۱۱ مجمع عمومی سازمان ملل متحد به تصویب رسیده و به نشانی زیر قابل دسترسی است:

http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/BasicPrinciplesTreatmentOfPrisoners.aspx یا http://www.un.org/documents/ga/res/45/a45r111.htm

2. Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners

"قواعد حداقل معیار رفتار با زندانیان" در سال ۱۹۵۵ در اولین کنگره سازمان ملل متحد برای پیشگیری از جرم و رفتار با زندانیان در ژنو تصویب و به موجب قطعنامه‌های (XXIV) ۶۳۳ مورخ ۳۱ ژانویه ۱۹۵۷ و (۶۲) ۲۰۷۶ مورخ ۱۳ مه ۱۹۷۷ شورای اقتصادی و اجتماعی آن سازمان تأیید شده است. این سند به نشانی زیر قابل دسترسی است:

https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/garesolution/e_ebook.pdf

سال ۲۰۱۰، مجمع عمومی سازمان ملل با تصویب قطعنامه‌ای به یک گروه کاری کارشناسی بین‌الدولی ماموریت داد تا این سند را مورد بازنگری قرار دهد. سال ۲۰۱۵، کمیسیون پیشگیری از جرم و عدالت سازمان ملل متحد (CCPCJ) بعد از ۶۰ سال این سند بسیار مهّم حقوق بشری را در یک اقدام بسیار مهّم و تاریخی در وین بازنگری و به روزرسانی و به اتفاق آراء طی سند شماره E/CN.15/2015/L.6/Rev.1 تحت عنوان «قواعد نلسون ماندلا»، تصویب کرد.

3. International Convention for the Protection of All Persons against Forced Disappearances

۲۰ دسامبر ۲۰۰۶، مجمع عمومی سازمان ملل متحد به موجب قطعنامه شماره A/61/pv.82 این سند حقوق بشری بین‌المللی را که پیش از این به صورت اعلامیه بوده در تاریخ تصویب کرد که از سال ۲۰۱۰ لازم‌الاجرا شده است.

۴. فرجیها، محمد؛ مقدسی محمد باقر. (۱۳۹۰). ***حق متهم برای مطلع ساختن اعضای خانواده خود نسبت به دستگیری و محل بازداشت***. کارآگاه، ش ۱۶، ص ۱۹.

بازداشت می‌شوند سرپرست خانواده‌اند و دستگیری و بازداشت آنها بدون اطلاع خانواده موجب مشکلاتی می‌شود. در این صورت نه تنها افراد بازداشتی را باید قربانیان اعمال غیرقانونی عدم اطلاع به خانواده دانست بلکه به نوعی خانواده آنها نیز قربانی سهل‌انگاری یا سوءمدیریت و یا سوءقصد دست اندرکاران دادگستری می‌شوند.[1] ازسوی‌دیگر، با مطلع شدن اعضای خانواده و آشنایان و خویشاوندان متهم، این امکان برای وی فراهم می‌شود تا از دیگر حقوق خود مانند استفاده از خدمات حقوقی و وکیل، جلوگیری از بازداشت‌های خودسرانه[2]، معرفی کفیل و رعایت اصل تساوی سلاح‌ها و غیره بهره‌مند شود.

از ایرادات و چالش های مربوط به این حق می‌توان به مبهم بودن واژه «ضرورت» در ماده ۵۰ ق.آ.د.ک. اشاره کرد.[3] بنابراین بررسی منظور قانونگذار از این واژه لازم به‌نظر می‌رسد تا معلوم شود که در چه مواردی ضابطان حق دارند به خانواده متهم اطلاع ندهند و ضابطان تا چه موقع می‌توانند از اعمال این حق چشم‌پوشی کنند. به بیان دیگر، سرآغاز این حق چه مرحله‌ای است؟ آیا زمانی که فرد متعلق به خانواده مورد نظر، به اتهام بزه در چنگال عدالت گرفتار آمده، از آزادی خویش محروم شده و در اماکن بازداشت تحت مراقبت قرار گرفته است و در انتظار محاکمه به سر می‌برد یا زمانی که حکم محکومیت قطعی علیه وی صادر و روانه زندان می‌شود؟ به عبارت دیگر، اگر حق ارتباط با دنیای خارج، به ویژه با اعضای خانواده در دادرسی عادلانه جایگاهی قانونی دارد این حق صرفاً متعلق به محکومان است و یا متهمان نیز می‌توانند از آن بهره‌مند شوند؟

افزون‌براین، در فرایند تعقیب قضایی چه حقوقی برای خانواده های بازداشت‌شدگان لحاظ شده است؟ آیا حق آگاهی خانواده از وضع خویشاوندان بازداشت شده اش، در

---

1. Crettol, Monique and La Rosa, Anne-Marie, (2006) **The missing and transitional justice: the right to know and the fight against impunity**,V. 88, Number 862, p. 356.

2. Arbitrary Detention

۳. ماده ۵۰ قانون آیین‌دادرسی کیفری: «شخص تحت‌نظر می‌تواند به وسیله تلفن یا هر وسیله ممکن، افراد خانواده یا آشنایان خود را از تحت‌نظر بودن آگاه کند و ضابطان نیز مکلف‌اند مساعدت لازم را در این خصوص به عمل آورند، مگر آنکه بنا بر ضرورت تشخیص دهند که شخص تحت‌نظر نباید از چنین حقی استفاده کند. در این صورت باید مراتب را برای اخذ دستور مقتضی به اطلاع مقام قضائی برسانند.»

دادرسی عادلانه جایگاهی دارد تا بدین ترتیب، با نقض آن، دادرسی مربوطه را از وصف عدالت خارج کند؟ آیا بی‌خبر گذاشتن خانواده از وضع خویشاوندان که محروم از آزادی هستند، مغایر با موازین انسانی است و زیر عنوان نقض حقوق بشر جای می‌گیرد؟ آیا آزار روحی و روانی که خانواده‌ها براثر بی‌اطلاعی و بی‌خبری از وضع یکی از خویشاوندان، متحمل می‌شوند قابلیت آن را دارد تا حسب مورد شدت این درد و رنج روحی، خود زیر عنوان رفتار غیرانسانی، موهن و یا حتی شکنجه جای گرفته باشد و مثلاً از منظر موازین بین المللی، مقوله مسئولیت بین‌المللی دولت را از حیث نقض حقوق بنیادین بشر یعنی رهایی از رفتارهای موهن دامن زند؟ آیا اصولاً موازین دادرسی عادلانه، دولت‌ها را ملزم می‌دارد تا سازوکارهای قضایی را پیش‌بینی و به‌موجب آن، در هر زمان، شکایت های واصله از خانواده بازداشت‌شدگان را دریافت و در فرایندی توأم با عدالت بررسی کنند و بدین ترتیب، حق دادخواهی را به شکل کامل رعایت کنند؟ آیا حق دادخواهی و اطلاع مستند و مستدل خانواده بازداشت شده، حداکثر ظرف مدت ۲۴ ساعت از زمان توجه اتهام به وی و نیز از محل بازداشت وی مورد عنایت موازین حقوق بشر واقع شده است؟ شیوه‌های پیگیری قضایی در موارد بازداشت‌ها و ناپدیدشدگی‌های اجباری در بُعد بین‌المللی و ضمانت‌اجراهای اَعمال خلاف قانون ضابطان قضایی در رابطه با این حق تا چه اندازه قابلیت اجرایی دارد؟[1] شخص متهم و بازداشتی چگونه و با استفاده از چه ابزارهایی می‌تواند با خانواده و آشنایان خود ارتباط برقرار کند؟ هزینه‌های برقراری ارتباط با خانواده به عهده متهم است یا دستگاه عدالت کیفری؟ و به‌طور کلی، ضرورت اطلاع خانواده از سرنوشت متهم در حقوق کیفری کشورمان و قابلیت اجرایی آن در مقایسه با اسناد بین‌المللی حقوق بشر چگونه می‌باشد.

حق اطلاع از سرنوشت متهم و به بیانی رساتر، حق اطلاع خانواده و خویشاوندان از سرنوشت متهم به‌عنوان شاخص جهانی و تضمین جدّی برای دادرسی عادلانه است که در بسیاری از اسناد بین‌المللی بر ضرورت اعمال آن تأکید شده و در قوانین داخلی نیز در قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی مصوب ۱۳۸۳ و

---

۱. میر محمد صادقی، حسین. (۱۳۸۵)، ***شیوه‌های پیگیری قضایی سرنوشت امام موسی صدر***، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی شماره‌های ۴۰ و ۴۱، ص ۹۲.

ق.آ.د.ک. مصوب ۱۳۹۲ مورد توجه قانونگذار قرار گرفته است. ولی ابعاد مختلف آن معلوم و مشخص نیست و دارای شفافیت لازم و ضمانت اجرای کافی نبوده و از کیفیت و جامعیت لازم برخوردار نیست و مشخص شدن جهت‌گیری (همگرایی و واگرایی) حقوق کیفری ایران نسبت به این حق و اینکه این تحقیق چه نیازی و چه ابهامی را رفع و چه کمکی به ما می‌کند و به‌طور کلی تحلیل و تبیین ابعاد و دلالت محتوایی آن ضروری است.

با توجه به آنچه گفته شد، این کتاب در سه فصل تدوین شده است:

در فصل اول، کلیاتی از ادبیات و مفاهیم مربوط به حق اطلاع از سرنوشت متهم و تحولات مفهومی حق اطلاع از سرنوشت متهم، مبانی و منابع این حق در اسناد بین‌المللی و قوانین و مقررات داخلی ایران بررسی خواهد شد. سپس در فصل دوم، ماهیت و ویژگی‌های حق اطلاع از سرنوشت متهم مطرح و در ضمن آن جایگاه این حق در دادرسی عادلانه، ضرورت‌ها، فواید و قواعد حاکم بر این حق تحلیل خواهد شد و سرانجام در فصل سوم، حق اطلاع از سرنوشت متهم را در حقوق کیفری ایران و اسناد بین‌المللی حقوق بشر به صورت تطبیقی بررسی و این حق را در بستر نظام عدالت کیفری ایران مطرح و ابعاد مختلف ارتباط با دنیای خارج از بازداشت و سازوکارهای نظارتی بر اجرای این حق و نیز ضمانت اجراهای آن تبیین و در پایان نتیجه‌گیری و پیشنهادهای لازم ارائه خواهد شد.

فصل اول

مفاهیم، پیشینه، مبانی و منابع

این فصل که در آن ادبیات و کلیات موضوع حق اطلاع از سرنوشت متهم مطرح شده از چهار بخش تشکیل شده است:

در بخش نخست، اصطلاحات و تعریف واژگان مرتبط با حق اطلاع از سرنوشت متهم مورد تحلیل قرار می‌گیرند. ابتدا تعاریفی از مفاهیم کلیدی از جمله حقوق متهم، حق اطلاع خانواده و خویشاوندان، ناپدیدسازی اجباری متهم، بازداشت و حقوق بشر ارائه خواهد شد. سپس مراحل دادرسی و حقوق شهروندی و در ادامه، سابقه حقوق شهروندی در ایران را بررسی و آن را تعریف می‌کنیم. در بخش دوم نیز با نگاهی گذرا به پیشینه تاریخی حقوق متهم به‌ویژه حق اطلاع از سرنوشت متهم، از حقوق متهم، سیر تحول آن در طول دوره‌ها و نظام‌هایی که بر آیین دادرسی کیفری تأثیر فراوان داشته‌اند و میزان اهمیتی که نظام‌های حقوقی به حقوق متهم می‌دهند سخن خواهیم گفت. در بخش سوم، مبانی و فلسفه وجودی حق اطلاع خانواده و خویشاوندان از سرنوشت متهم در طول مراحل دادرسی کیفری، به‌ویژه مراحل مهّم کشف و تحقیقات مقدماتی را تبیین و در پایان، در بخش چهارم منابع حق اطلاع از سرنوشت متهم در حقوق کیفری ایران و اسناد بین‌المللی حقوق بشر را شناسایی و بررسی می‌کنیم.

۱-۱- تعاریف و مفاهیم

تبیین مفهوم واژگان کلیدی مرتبط با حق اطلاع از سرنوشت متهم برای شناسایی بهتر آن و تعیین قلمرو موضوع مورد بحث امری ضروری است و ما را برای درک بهتر موضوع یاری می‌کند. از این رو، در این بخش تعاریف و مفاهیم برخی واژه‌ها بررسی و تحلیل می‌شود. در مبحث نخست، معنای حق اطلاع از سرنوشت متهم توضیح داده می‌شود و پس از آن در مبحث دوم تعریف ناپدید کردن اجباری از دیدگاه اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی و اعلامیه حمایت از کلیه اشخاص در برابر ناپدید شدن اجباری آورده می‌شود. سپس، در مبحث سوّم افراد تحت بازداشت تعریف و معانی لغوی آن شناسایی می‌شود. در ادامه، در مبحث چهارم به ترتیب به تبیین مفهوم مظنون، متهم و مجرم از نظر لغوی و اصطلاحی پرداخته می‌شود. با تعریفی که از واژه‌های افراد تحت‌نظر، مظنون، متهم و مجرم به دست می‌آید راحت‌تر می‌توان حقوق متعلّق به هریک را شناسایی کرد. آنگاه، در مبحث پنجم حقوق شهروندی را تعریف می‌کنیم تا با